

žuje i v historickej perspektíve, ktorú správne chápe ako „návod na zrušenie protirečivého vzťahu voľného času k práci, pretože sa táto zmení na tvorivú a slobodnú činnosť a ako taká bude súčasťou voľného času, resp. voľný čas bude jej umocnením“. (s. 130)

Na záver je možné a potrebné konštatovať, že podnetná a zaujímavá publikácia V. Kusina *Človek a jeho seba-*

realizácia svojím angažovaným prístupom k riešeniu aktuálnych problémov súčasnosti vyplní medzeru už dlhšie pocítovanú v tejto oblasti a zároveň spĺňa a prekračuje nároky, kladené čitateľskou verejnosťou na „odbornú knižku pre neodborníkov“. Bude podľa nášho názoru spoľahlivou rukoväťou pre záujemcov na ceste k filozofii.

Karol Kollár

ZÁVAŽNÉ METODOLOGICKÉ OTÁZKY MARXISTICKEJ ETIKY

Metodologija etičeskich issledovanij. Moskva, Nauka 1982, 381 s.

Nové úlohy, ktoré sú v súčasnosti postavené pred marxistickú etickú teóriu a vyplývajú predovšetkým z potrieb spoločenskej praxe socializmu, stavajú aj pred vlastnú teóriu morálky otázky, ktoré imanentne vyplývajú z nej ako vedeckého teoretického systému. Týka sa to hlavne metodologického aparátu etiky, celej logiky poznávajúceho procesu morálnych fenoménov. V prvej polovici sedemdesiatych rokov nastáva v sovietskej etike výrazný extenzívny posun v rozsahu jej predmetného zamerania. Ak do tohto obdobia bola etická teória orientovaná skôr len na normatívne otázky morálky, v spomínanom období začala sa intenzívne zaoberať takými otázkami ako sú: zvláštnosti morálneho odrazu skutočností, historické štruktúry morálneho vedomia, sociálno-etické problémy osobnosti, štruktúra morálneho činu, morálna motivácia atď. Je zrejmé, že tieto analýzy zákonite nastolili otázku prostriedkov a možností poznávania morálnej skutočnosti a súčasne vykryštalizovali do poznatkov, ktoré skupina známych sovietskych etikov [A. I. Titarenko, O. P. Celikova, V. H. Šerdakov, J. V. Sogomonov, O. N. Krutova, V. P. Petro-pavlovskij, F. N. Ščerdak, V. P. Kobl-

jakov, G. G. Kvasov, L. V. Konovalova, V. G. Ivanov, N. A. Golovko] pod redakčným vedením L. M. Archangel'ského spredmetnila v publikácii *Metodológia etických výskumov*. Bez nadsádzky možno povedať, že po prvýkrát v dejinách marxistickej etiky vznikla rozsiahlejšia publikácia tohto zamerania, ktorá je pozoruhodná mnohými novými myšlienkami a ktorá serióznym, marxistickým spôsobom analyzuje zložitý mechanizmus vzťahu etickej teórie a spoločenskej i morálnej praxe prostredníctvom začlenenia empirického materiálu do tkaniva teoretických výskumov a zúročením týchto poznatkov pri analýze morálneho života socialistickej spoločnosti, jeho podstaty a zamerania.

Štyri základné časti knihy: *Všeobecné otázky metodológie etického výskumu, Jednota teoreticko-poznávajúcej a ideologickej funkcie etiky ako metodologický problém, Metodologické otázky skúmania morálnych systémov a Spôsoby skúmania morálneho života rozvinutej socialistickej spoločnosti* s množstvom podkapitol, obsahujú bohatý teoretický materiál usilujúci sa dať čitateľovi základnú orientáciu v problematike etických výskumov.

Aj pre marxistickú etiku sa materialistická dialektika stáva základnou, najvšeobecnejšou metódou výskumu morálky, pričom jej pomáha poznávať statiku i dynamiku morálnej skutočnosti. Pri etických výskumoch nemožno však zostávať, ako na to upozorňujú autori, len na všeobecných pozíciách tejto dialektiky, pretože sa tým dostatočne nepostihne predmetný obsah etickej disciplíny. Je potrebné usilovať sa o jednotu predmetného a metodologického obsahu etického výskumu, čomu prirodzene napomáha aj fakt, že etika je sociálne filozofickou disciplínou. Metodologické princípy sociálno-filozofických výskumov, ku ktorým patria aj etické výskumy, konkretizujú obecnú pozíciu materialistickej dialektiky a súčasne rozvíjajú a konkretizujú i filozofický aspekt zmysluplnosti skutočnosti. Predmetom sociálno-filozofické poznania je človek v dialektike svojích charakteristík ako objekt a súčasne ako subjekt sociálnych zmien a činností (s. 18), pričom pri etickom výskume sa stáva stredobodom pozornosti morálny subjekt, jeho morálna činnosť, morálna sebarealizácia, snaha nájsť zmysel života, atď. t. z. poznanie zmysluplnosti špecifickej morálnej skutočnosti ako zvlášť transformovanej a modifikovanej sociálnej reality.

Morálka je výsledkom duchovnej produkcie spoločnosti, ale to vôbec neznamená jej nezávislosť na charaktere spoločenskej výroby. Historický typ morálky je vždy potrebné analyzovať ako celostný systém, pretože práve táto celosť odráža zvláštnosti typu výroby, ktorý existuje v danom historickom momente. Na druhej strane však i duchovná, morálna produkcia (morálne idey, názory, hodnoty, normy) je vo väčšej či menšej miere dôležitou podmienkou historických zmien človeka, pretože aj ona vyjadruje potrebu sebarealizácie, seba-

potvrdenia ľudského individua v jeho historickom vývoji. Morálka nielen skutočnosť odráža, ale ako spoločenský inštrument ju aj „obsluhuje“ a ideálnymi formami aj „zabezpečuje“. Preto princíp historizmu ako jeden z dôležitých metodologických princípov musí pri analýze morálnych javov hlbšie absorbovať sociálno-filozofický prístup k týmto fenoménom, pretože len tak môže objasniť sociálne podmienky morálky, postihnúť vnútornú protirečivosť jej objektívnych determinant, ale aj objasniť miesto človeka v tomto procese a utváranie jeho morálneho rozmeru.

Okrem týchto a ďalších zaujímavých myšlienok obsahuje I. časť publikácie ďalšie pozoruhodné úvahy a konštatácie, z ktorých si zaslúžia pozornosť dve: problém rozpracovania etickej teórie a empirický výskum morálky, ako aj otázka použitia všeobecných metód a metód príbuzných vied v marxistickej etike, z ktorých najzaujímavejšie sú myšlienky o možnosti použitia systémového prístupu k analýze mravnosti.

Pokiaľ autori hovoria o ďalšom rozpracovávaní etickej teórie, upozorňujú na nevyhnutnosť vytvorenia vlastného, etického, pojmovo teoretického aparátu, ktorý by bol zbavený subjektivismu a bol by výsledkom vedeckého dohovoru etikov. Súčasnne upozorňujú na dôležitosť hypotéz v marxistickej etike pripomínajúc, že niekoľko modelov morálky, ktoré v ZSSR za posledné roky vznikli, sú v podstate hypotetické a práve táto ich charakteristika v istom zmysle prispela k rastu marxistickej etickej teórie. (s. 58, 59) Zaoberajúc sa otázkou „algoritmov“ etickej teórie dokazujú, že táto teória ako konceptuálny systém mohla vzniknúť len vtedy, keď bol v dostatočnej miere nahradený empirický i myšlienkový materiál o morálke ako objekte, jej záujmu. Zdôraz-

ňujú, že v procese formovania sa etickej teórie každá najabstraktnejšia, najobecnnejšia úroveň poznania plní metodologickú funkciu vo vzťahu ku konkrétnemu obsahu. Pokiaľ hovoria o získavaní empirických poznatkov, o morálke pre etickú teóriu, upozorňujú na proces pozorovania, ktoré spolu s určitými, modelovými predstavami o morálke vedie ku konštatáciám o morálnych fenoménoch. Dôležitým pri etických empirických výskumoch sa stáva požiadavka prekonať častú situáciu jedinečných prejavov morálky, pričom na strane druhej nemožno zabúdať, že tieto sa môžu „vyjaviť“ len cez túto jedinečnosť. Z metodologického hľadiska je preto potrebné pamätať na zjavné, ale i latentné vlastnosti morálnych javov. Etickú teóriu ani tak nezaujíma jednotlivý morálny fakt vo svojej jedinečnosti, ako to, čo je pre tieto fakty typické. Z množstva morálnych javov vydeľujú autori päť objektov eticko-empirického výskumu (morálnu ideológiu, ktorá sa koncentruje v zákazoch a kódexoch, morálne pojmy, termíny, kategórie ako nositeľov morálnych obsahov, morálne činy a správanie, morálne hodnoty a priame výpovede jednotlivcov o ich morálnom živote). (s. 77, 78)

Možnosť systémového prístupu k morálke vzniká v sedemdesiatych rokoch, keď sa sovietski etici začali hlbšie zaoberať otázkami štruktúry morálky, pričom popri iných štruktúrnych teóriách, relatívne najviac bol prijatý Drobnického názor, že štruktúra morálky obsahuje tri podštruktúry: morálne vedomie, morálnu činnosť, morálne vzťahy. Týmto konštatovaním sa otvorilo pole pre polemiky, ako tieto podštruktúry systému morálky reálne fungujú a ako celý systém morálky funguje v spoločenskom systéme. Za pozitívny úspech v tomto smere treba považovať poznatok, že štruktúrne podsystémy existujú v jednote

a „odhaľujú sa“ len jeden cez druhého. Morálka má činnosnú podstatu, t. z., že svojším spôsobom odráža spoločenské bytie, objektivizuje (spredmetňuje) výsledky (produkty) sociálneho odrazu (názory, hodnoty, normy) v konaní ľudí, v ich činnosti, ktorá je organicky spätá so systémom morálnych vzťahov. Tieto ako dynamizujúci, štruktúrny prvok morálky dynamizujú a spájajú všetky jej štruktúrne prvky (morálne vedomie i morálnu činnosť). (s. 89) Takýto prístup k morálke umožňuje postihnúť jej skutočné, reálne fungovanie v spoločnosti, a to aj vzhľadom na ciele, ktoré sú pred ňu postavené.

Jeden z najevidentnejších a najpodstatnejších rozdielov medzi buržoáznou a marxistickou etickou teóriou je v tom, že pokiaľ buržoázne etické koncepcie v druhej väčšine neprisudzujú etike žiadnu ideologickú funkciu, v marxistickej morálnej teórii sa vedecká a ideologická funkcia chápe v jednote, pričom sa reflektujú ich zvláštnosti. A práve tejto jednote teoreticko-poznávajúcej a ideologickej funkcii etiky z hľadiska metodologického je venovaná celá druhá časť publikácie. Otázka pravdivosti v etike a otázka hodnoty a hodnotenia vystupujú v tejto teórii vždy v reálnom vzťahu, ktorý je podmienený jednotou teoreticko-poznávajúcej a ideologickej funkcie. Táto ich jednota je determinovaná vnútorne, lebo poznané stránky objektívnej sociálnej skutočnosti sú „doporučované“ cez hodnoty a normy morálky (v hodnotovo normatívnej podobe) sociálnemu subjektu ako návod ku konaniu v konkrétnych situáciách, k tomu, ako treba hodnotiť sociálnu skutočnosť v celej jej zložitosti z hľadiska spoločenských hodnôt a záujmov. (s. 190, 191) Ani jedna z týchto funkcií, ak má plniť úlohy v rámci etického teoretického systému, nemôže fungovať samostatne, nezávisle na

druhej, pretože by to v konečných dôsledkoch viedlo k hrubému, deformovanému chápaniu etiky a morálky v širšom sociálnom systéme.

Problematike morálnych systémov, predovšetkým otázke ich metodologických výskumov, je venovaná rozsiahla tretia časť knižnej publikácie sovietskych etikov. Nielenže analyzujú metódy výskumu buržoázneho morálneho systému, ale mimoriadne prínos tejto kapitoly je v tom, že sa metódami skúmania morálky veľmi podrobne a fundovane autori zaoberajú i z marxistického aspektu. Všímajú si morálne systémy ako objekty štruktúrno-historickej analýzy, skúmajú ich všeobecné a historické charakteristiky ako aj dialektiku ich noriem a obsahov. Zaujíma ich otázka vzťahu logického a historického v etike, dialektika objektívneho a subjektívneho v morálke, jej sociálno-triedna determinovanosť ako aj systémy morálnych vzťahov a štruktúr morálneho vedomia. Aj keď každá z podkapitol prináša veľa nových, ne-tradičných metodologických pohľadov na skúmanie morálnych systémov, predsa len k mimoriadne zaujímavým patria úvahy o vzájomnej podmienenosti morálnych vzťahov a štruktúr morálneho vedomia.

Systém morálnych vzťahov, ktorý sa vytvára v spoločnosti, predstavuje v podstate reálne objektivizovanú stránku morálky, t. z. „ontologizovanú“ časť daného celostného morálneho systému. Pre tento systém vzťahov platia určité charakteristické znaky: zafixovaná, v kultúre i správaní objektivizovaná „sieť“ morálnych hodnôt; určitá morálna pozícia triedy, skupiny, kolektívu, osobnosti pri ich morálnom výbere; masové správanie ľudí, ktoré je upevňované mravmi a stereotypmi správania; prenos mravných informácií a skúseností; zvláštny morálny „kód“, ktorý podstatne vplýva na fungovanie verejnej mienky

ako aj určitý spôsob ochrany systému, morálnej regulácie správania [s. 224]. Aj pre druhú stránku morálneho systému, t. z. subjektívnu, reprezentovanú morálnym vedomím, platia určité charakteristiky, ktoré vyplývajú z jeho štruktúry: sú to prvky z ktorých je táto štruktúra utvorená (normy, zákazy, princípy); hodnotová orientácia morálneho vedomia, ktorá je pre individuum určitým „lokátorom“ v jeho životnej orientácii; hodnotenie skutočnosti týmto vedomím; súhrn motívov a podnetov ako aj určitá svetonázorová vrstva spadajúca do jeho štruktúry. [s. 226] Po týchto charakteristických určeníach objektívnej i subjektívnej stránky morálky dôležitým sa stáva konštatovanie, že tak systém morálnych vzťahov ako aj štruktúru morálneho vedomia je nevyhnutné skúmať v tesnej jednote, v celostnosti morálneho systému ako takého. Okrem iného dôvodom je aj skutočnosť, že mnohé z toho, čo sa vzťahuje na morálne vzťahy charakterizuje i štruktúru morálneho vedomia, čo je výrazom vzájomnej podmienenosti objektívneho i subjektívneho v morálke.

Posledná časť publikácie, ktorá sa nazýva *Spôsoby poznávania mravného života rozvinutej socialistickej spoločnosti* je tematicky orientovaná na dva problémy: na základné smery skúmania morálnych vzťahov rozvinutej socialistickej spoločnosti a na problémy skúmania morálneho rozvoja socialistickej osobnosti. Bolo by preto veľkým omylom domnievať sa, že knižná publikácia sovietskych etikov nastoľujúca závažné metodologické problémy, zostáva len v rovine teoreticko-metodologických úvah. Práve v poslednej časti knihy je evidentná snaha autorov o prepojenie etickej teórie na spoločenskú prax socializmu, jej potreby a požiadavky.

Barbora Hlavová